

خوانش مؤلفه‌های مکان در طراحی محیط شهری (نمونه موردی: میدان‌های تاریخی نقش جهان، گنجعلی خان، دل کمپو و گراند پلیس)

علی‌رضا صادقی^{۱*}

arsadeghi@shirazu.ac.ir

فریال احمدی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۹/۰۶/۲۷

تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۰۱/۱۹

چکیده

زمینه و هدف: پژوهش حاضر با هدف بررسی الگوها و ویژگی‌های کالبدی، عملکردی، معنایی و زیست‌محیطی میدان - مکان‌های موفق گذشته موفق گذشته به منظور به‌دست آوردن ایده‌های طراحی و ارتقا کیفیت محیطی میدان‌های آشفته امروزی شکل گرفته‌است چراکه در حال حاضر میدان‌های شهری مفهوم گذشته خود را از دست داده و به فلکه‌هایی که عمدتاً گره‌های ترافیکی هستند تبدیل شده‌اند. روش بررسی: در این نوشتار با استفاده از روش‌های تحقیق توصیفی - تحلیلی و تطبیقی، به خوانش ویژگی‌های مؤلفه‌های مکان در میدان‌های تاریخی پرداخته شده و رهنمودهایی بر اساس این ویژگی‌ها و بر محور مؤلفه‌های مکان برای طراحی میدان‌های امروزی ارائه شده‌است. به این منظور مفاهیمی چون مکان، مؤلفه‌های مکان در طراحی محیط شهری، میدان به مثابه مکان عمومی موفق شهری، گونه-شناسی میدان‌های شهری، قانونمندی‌های حاکم بر طراحی میدان‌ها مورد مذاقه قرار گرفته و ویژگی‌ها و خصوصیات میدان - مکان‌های موفق چون میدان نقش جهان اصفهان، میدان گنجعلی خان کرمان، میدان دل کمپو سینا و میدان گراند پلیس بلژیک در قالب مؤلفه‌های مکان بررسی و تحلیل شده‌است.

یافته‌ها: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که میدان‌ها به واسطه برخورداری از گونه‌ها و اشکال مختلف و بهره‌مندی از طیف وسیعی از کیفیت‌های کالبدی، عملکردی و معنایی، توان بیشتری برای تبدیل شدن به یک مکان عمومی موفق را دارند.

نتیجه‌گیری: نتایج حاصل از تحقیق حاکی از آن است که ویژگی‌هایی که در پس آثار ماندگار گذشته وجود دارند که می‌توان با بازخوانی، بازآفرینی و کاربست آنها در طراحی میدان‌های جدید، به خلق مکان‌های عمومی زنده، پویا و موفق همت ورزید. این ویژگی‌ها در قالب مؤلفه‌های مکان شامل فرم، معنا و تصورات، فعالیت و اکوسیستم خلاصه می‌گردند.

واژه‌های کلیدی: مکان، مؤلفه‌های مکان، میدان.

*۱- (مسوول مکاتبات): استادیار بخش شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

۲- استادیار گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

Recognition of Place Components in Urban Environment Design (Case study: Naghshe-Jahan Square, Ganj-Alikhan Square, Piazza Del Campo and Grand Place)

Alireza Sadeghi^{1*}

arsadeghi@shirazu.ac.ir

Ferial Ahmadi²

Abstract

Background and Objective: The current study is performed to investigate patterns, physical, functional, environmental, and semantic features of past successful places to present design strategies for contemporary places.

Method: In this study, a descriptive-analytic and comparative method has been used to recognize the place components features in historical squares through analysis of prominent case studies (Ganj-Alikhan square, Naghshe-Jahan square, Piazza del Campo and Grand Place) and to present effective strategies for designing the contemporary squares based on these features.

Findings: The results show that squares can be improved to successful places due to their functional, physical, and semantic quality.

Conclusion: The results obtained in this study imply that the existing historical features beyond the old monuments can be applied for designing the modern squares to achieve alive, dynamic, and successful public places. These features are summarized in the form of place components including form, ecosystem, meaning, and activity.

Keywords: Place, Place component, Square.

1- Assistant Professor, Faculty of Art and Architecture, Shiraz University, Shiraz, Iran. * (Corresponding Author)

2- Assistant Professor, Faculty of Art and Architecture, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

مقدمه

شهر نماد آسمان بر زمین و عظیم‌ترین دست ساخته انسان‌هایی است که به دنبال ثبت خاطرات حیات جمعی خود، آن را خلق می‌کنند (۱). در این میان فضاها و عرصه‌های عمومی به واسطه نقشی که در منظر شهری دارند، می‌توانند تصویری مطلوب و سیمایی هویت‌مند را در ذهن شهروندان به وجود آورند. در واقع این طراحان محیط‌های شهری هستند که می‌توانند با خلق فضاها و عرصه‌های عمومی با کیفیت و مطلوب در میان تراکم ساخت و سازها، پهنه‌ای برای شکل‌گیری رویداد‌های جمعی مهیا سازند. فضاهای عمومی تعریف شده، واضح و روشن، سرزنده، منعطف، پر رونق، دوست‌دار محیط زیست و دارای بار معنایی ویژه که خلق آن‌ها، جامعه را تعریف کنند و نه صرفاً تجمعی از انسان‌ها را. فضاهایی که این نوشتار از آن‌ها با نام مکان یاد می‌کند. مکان‌هایی که نیاز به آنها در شهرهای آشفته امروزی، به واسطه برقراری تعاملی پویا با انسان، پاسخگویی نیازهای اجتماعی و شکل‌گیری بر اساس الگوهای رفتاری او، بیش از هر زمان دیگری احساس می‌شود. فرهنگ فارسی معین در تعریف «مکان»^۱ آن را جای، محل و جایگاه معرفی کرده و مکان را به دو نوع طبیعی و هندسی تقسیم می‌کند (۲). همچنین در فرهنگ لغت «جغرافیای آکسفورد» (۳) واژه مکان نقطه‌ای خاص در سطح زمین تعریف شده است که محلی قابل شناسایی برای موقعیتی است که «ارزشهای انسانی» در آن بستر شکل گرفته و رشد یافته‌است. در واقع مکان، جا یا قسمتی از فضا است که از طریق عواملی که در آن قرار دارند صاحب هویت خاصی شده است. نوربرگ شولتس در این مورد می‌گوید: از همین رو خاصیت وجودی ساختمان است که یک جا را تبدیل به مکان می‌کند و این یعنی به فعل درآوردن محتوای بالقوه محیط (۴). مدنی پور در تعریف مکان می‌گوید: مکان وجهی از «فضا» است، که به وسیله شخص یا چیزی اشغال شده‌است و دارای بار معنایی و ارزشی می‌باشد (۵). همچنین افشار نادری (۶) آن را نتیجه برهم‌کنش سه مؤلفه «رفتار انسانی»، «مفاهیم» و «ویژگیهای فیزیکی» تصور می‌کند. «رلف» در کتاب «مکان و بی مکانی» مکانها را ترکیبی از نظم طبیعی و نظم انسانی می‌داند و «هویت» و «کاشانه» و

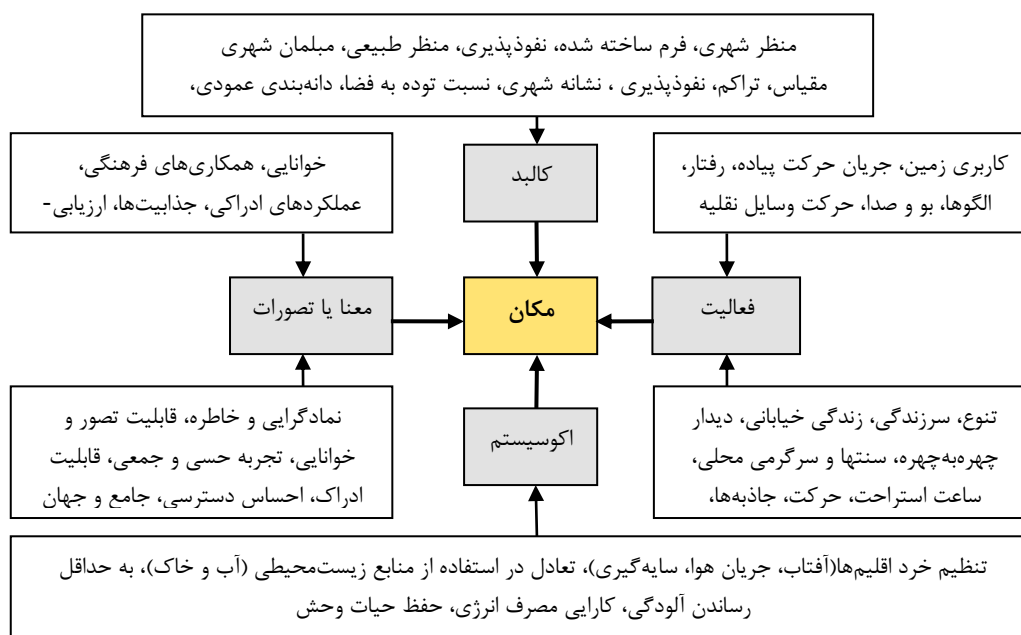
«اجتماع» را مفاهیمی اساسی در این باره می‌داند. «کرمونا» به نقل از «پیتر بوکانن» بیان می‌دارد که طراحی شهری در واقع خلق مکان است ولی مکان‌ها تنها یک فضای خاص و صرفاً فیزیکی نیستند بلکه همه فعالیتها و وقایع در مجموع و همراه با خصوصیات فیزیکی، خلق مکان را ممکن می‌کنند (۷). در واقع رسالت معماری و طراحی شهری را می‌توان در این امر دانست که فضا را تبدیل به مکان کنند که به معنای بالفعل سازی محتوای بالقوه محیط است (۸). طراحی فضای شهری، به عنوان یک ماهیت زیبا و یک ساختار رفتاری، بر تنوع و فعالیت برای ایجاد مکان در شهر تاکید دارد؛ چگونگی پشتیبانی محیط فیزیکی از فعالیت‌هایی که در آن اتفاق می‌افتد، در شکل‌گیری مکان تاثیر شگرفی دارد (۷). همچنین مکان، فضایی هویت‌مند^۲ است: هرگاه میان عینیت و تصویر ذهنی آن انطباق حاصل شود، پدیده هویت‌مند تلقی می‌شود. فضا نیز همانند هر پدیده‌ی دیگری زمانی برای ما دارای هویت خواهد بود که از طرفی بتوانیم آن را موجودی مستقل و عینی تلقی کرده، از طرف دیگر خود نیز به عنوان موجودی عینی در آن فعالیت و رفتار نماییم و بالاخره بتوانیم ذهنیات ناشی از ادراک آن را با ذهنیات خود تطبیق دهیم (۱۰). همچنین در زمینه مؤلفه‌های مکان در طراحی شهری، «کمپسیون معماری و محیط انسان‌ساخت بریتانیا» بیان می‌دارد: طراحی شهری روشی را شامل می‌شود که طی آن، مکان‌ها حیات می‌یابند و ماهیت‌هایی نظیر امنیت اجتماعی مطلوب، در سایه حیات مکان‌ها تحقق می‌یابند. در واقع طراحی شهری به ارتباطات مردم و مکان‌ها، سرزندگی و جابجایی شهروندان و فرم شهری و مناظر طبیعی و انسان-ساخت توجه کرده و سعی در ارتقا کیفیت این انگاره‌ها دارد. هفت هدف عینی طراحی شهری را که به مفهوم مکان مربوط هستند اینگونه بیان می‌کند: ۱- کاراگر یا هویت محیطی: ایجاد مکانی که دارای خصوصیات و هویت مخصوص خود است؛ ۲- تداوم و محصوریت: ایجاد مکانی با فضاهای عمومی و خصوصی که این فضاهای به طور واضح قابل تشخیص باشند؛ ۳- کیفیت عرصه عمومی: ایجاد مکانی با پهنه‌های بیرونی موفق و جذاب؛ ۴- سهولت جابجایی: ایجاد مکانی که بتوان به راحتی به آن داخل شد و در آن به حرکت و جابجایی پرداخت؛ ۵-

1- Place
2- Space

3- Identifiable

های مکان در اندیشه های «رلف» در کتاب «مکان و بی مکانی» به صورت سه مولفه کالبد، فعالیت و معنی در ۱۹۷۶ ارائه شده همچنین این راهنما داشته باشد است. همچنین «پانتر» در ۱۹۹۱ و «مونتگمری» در ۱۹۹۸ اجزا تفکر طراحی شهری در آفرینش مکان را در قالب مدل حس مکان رلف - پانتر و مدل مکان کانتر - مونتگمری با محوریت کالبد، فعالیت و معنی یا تصورات ارائه کرده‌اند. «گلکار» نیز در سال ۱۳۸۰ و در قالب مدل مکان پایدار، از کالبد، فعالیت، تصورات و اکوسیستم به عنوان مولفه‌های مکان نام می‌برد (۷). شکل شماره ۱، جمع بندی تمام مدل های نامبرده آورده شده‌است.

خوانایی: ایجاد مکانی که تصویری روشن و قابل ادراک داشته- باشد؛ ۶- سازگاری و تطابق: ایجاد مکانی که به راحتی قابلیت تغییر و واجد کیفیت انعطاف‌پذیری باشد؛ و ۷- تنوع و گوناگونی: ایجاد مکانی با تنوع گزینه‌های قابل انتخاب برای شهروندان جهت انجام فعالیت‌های گوناگون (۹). همچنین «دیوید کانتر» از پیشگامان مطالعات ادراکی معماری و طراحی شهری، در چارچوب نظری خود، که به مدل مکان شهرت دارد، محیط شهری به مثابه یک مکان را متشکل از سه بعد در هم تنیده کالبد، فعالیت‌ها و تصورات می‌داند. اگر چه کانتر مدل خود را در سال ۱۹۷۷ ارائه داده است، ولی قبل از وی مولفه

شکل ۱- دی‌گرام مؤلفه‌های مکان. مأخذ: نگارندگان با استفاده از مبانی نظری پژوهش

Figure 1-Place component. Source: Authors based on theoretical basis

حایز اهمیت است که در یک مکان عمومی پایدار و موفق، پاسخی مناسب به تمامی نیازهای جسمی، اجتماعی و معنوی انسان داده می‌شود. انسان در این پهنه‌ها حضور می‌یابد تا علاوه بر برقراری ارتباط و تعامل با هم نوعان، تأمین معاش، بازی و تفریح و مانند آن‌ها، لحظه‌ای به تعمق و تفکر در جهان هستی بپردازند، تا از این رهگذر به کمال مطلوب خود دست یابد. بنابراین مکان عمومی دلپذیر و دلخواه شهری که با احترام به شاخصه‌های فرهنگی و هویت بومی در جهت خلق فضاهایی متنوع برای مردمان شکل می‌گیرند، نه تنها باعث تداعی و تکرار خاطره‌ی حضور در این مکان‌ها در ذهن بازدیدکنندگان می‌گردند، بلکه به جلب مشارکت‌های مردمی در حفظ، زیبایی،

از سوی دیگر این چگونگی حضور و فعالیت مردم در مکان‌های شهری است که زمینه مطلوبیت و موفقیت این عرصه‌ها را فراهم می‌سازد. در این زمینه سازمان غیرانتفاعی «پروژه برای فضای عمومی»^۱ که به منظور کمک به شهروندان برای آفرینش و پایدار کردن فضاهای عمومی شهری جهت استحکام بیشتر اجتماعات محلی شکل گرفته، چهار ویژگی کلیدی را برای مکان عمومی شهری موفق و کارا ارائه کرده‌است. این ویژگی‌های کلیدی همراه با ویژگی‌های نامحسوس و محسوس مرتبط با آن‌ها در جدول شماره‌ی یک معرفی شده‌اند. ذکر این نکته

1- Project for public space (PPS)

حدی که معمولاً ساکنان یک شهر مناطق مختلف شهرشان را توسط میداین آن از هم بازشناسی می‌کنند و از این جهت است که در تصویر ذهنی شهروندان انواع میداین در شهر، حکم گره‌های پرنگی را دارند.

بهداشت و ماندگاری این پهنه‌ها کمک می‌کنند. در این میان فضاهای عمومی شهری، میدان‌ها و بلاخص میدان‌های تاریخی از پتانسیل و ظرفیت بالقوه مطلوبی جهت عملکرد به عنوان مکان‌های عمومی موفق برخوردار هستند. چرا که میداین از اثرگذارترین فضاهای شهری در ذهنیت شهروندان هستند تا

جدول ۱- مشخصه‌های کلیدی مکان عمومی موفق. مأخذ: (Carmona, 2003)

Table1-Key features of public places. Source: (Carmona, 2003)

ویژگی‌های کلیدی	ویژگی‌های نامحسوس	ویژگی‌های قابل اندازه‌گیری
آسایش و تصویر ذهنی	<ul style="list-style-type: none"> مناسب نشستن تاریخی ملیح و فریبنده جذاب روحانی 	<ul style="list-style-type: none"> آمار جرایم توان جمع‌آوری فاضلاب چگونگی و موقعیت ساختمان داده‌های زیست محیطی
دسترسی و پیوستگی	<ul style="list-style-type: none"> مناسب پیاده‌روی پاسخگوی نیازها تنوع و آسانی دسترسی 	<ul style="list-style-type: none"> داده‌های ترافیکی الگو تقسیم شبکه ارتباطی میزان استفاده از حمل و نقل عمومی فعالیت‌های عابرین پیاده الگوهای استفاده از پارکینگ
استفاده‌ها و فعالیت‌ها	<ul style="list-style-type: none"> مفید و چند منظوره بومی و متناسب با زمینه شاخص و قابل تشخیص پایدار 	<ul style="list-style-type: none"> چگونگی مالکیت واحدهای تجاری محلی الگوهای کاربری زمین ارزش مستغلات مقدار و سطوح اجرا بها افزایش خرده فروشی‌ها
معاشرت پذیری (ایجاد فرصت برقراری تعاملات اجتماعی)	<ul style="list-style-type: none"> دوستانه درخور و ممتاز متعامل حضورپذیر 	<ul style="list-style-type: none"> تعداد زنان، کودکان و سالمندان شبکه‌های اجتماعی گسترش فعالیت‌های داوطلبانه فعالیت‌های شبانه روزی سرزندگی و حیات خیابان‌ها

میدان» خود در مورد میدان‌های مختلف بحث می‌کند و رابطه میان فضای باز میدان، بناهای اطراف و آسمان میدان را بیان می‌نماید. وی شکل میدان‌ها را به پنج دسته تقسیم می‌کند: ۱- میدان‌های محصور و بسته^۱، ۲- میدان‌هایی با شاخص‌های بصری در یک ضلع^۲، ۳- میدان‌هایی با هسته‌های مرکزی^۳، ۴- تکراری از میدان‌ها^۴ و ۵- میدان‌هایی بدون شکل معین^۵ (۱۱).

«راب کریر» نیز در سال ۱۹۹۰ در کتاب فضای شهری خود با رویکردی مورفولوژیک و ریخت‌شناسانه و با تاکید بر الگوهای

ذکر این نکته لازم است که میداین در شکل‌ها و اندازه‌های متفاوتی ساخته می‌شوند. میداین غالباً فضاهای ایستای شهری هستند که می‌توانند به صورت رسمی و غیررسمی فعالیت کنند. میدان‌ها رسمی حس بالایی از محصوریت دارند و با بناهایی احاطه شده‌اند که رسمی بودن آن را تشدید می‌کند. در مقابل میداین غیررسمی آرام تر هستند و طیف وسیعی از بناها با سبک‌های معماری متنوع آنها را احاطه کرده است. بسیاری از میداین ممکن است برای به نمایش گذاردن یک بنا یا برای عملکردی شهری ساخته شوند (۱۰). اما برای گونه‌شناسی میدان‌ها از رویکردهای متنوعی استفاده شده است. «پاول زوکر» در سال ۱۹۵۹ با رویکردی زیباشناسانه در کتاب «شهر و

- 1- Closed Square
- 2- Dominated Square
- 3-Nuclear Square
- 4-Grouped Squares
- 5-Amorphous Square

محلّه یا شهر بوده‌اند. به واسطه همین امر میدان‌ها به عنوان فضاهایی عمومی توان بالقوه مطلوبی برای تبدیل شدن به مکان‌های عمومی موفق داشته‌اند. توان و قابلیت‌هایی که به نظر می‌رسد امروزه به سبب تبدیل شدن میدان‌ها به گره‌هایی صرفاً ترافیکی و تغییر فرم و عملکرد میدان‌ها به واسطه تغییرات سریع ناشی از ورود اتومبیل به زندگی انسان دچار تهدید جدی شده‌است. این در حالی است که میدان‌های تاریخی واجد کیفیت‌های والای فضایی، عملکردی، معنایی و زیست‌محیطی بوده‌اند و به عنوان عناصری به یاد ماندنی، از اجزای اصلی تصویر ذهنی شهروندان از شهرها به حساب می‌آمده‌اند. از اینرو این هدف این پژوهش بر آن است تا با بازخوانی مفهوم مکان و مؤلفه‌های دخیل در شکل‌گیری مکان‌های موفق، به تحلیل و ارزیابی میدان - مکان‌های موفق تاریخی بپردازد تا از این رهگذر زمینه ارتقا کیفیت محیطی و عملکرد مطلوب میدان‌های امروزی به عنوان مکان‌هایی خاطره‌انگیز، سرزنده، منعطف و دوستدار محیط زیست فراهم آید.

مواد و روش

در پژوهش حال حاضر از روش تحقیق توصیفی - تحلیلی در بستری از مطالعات کتابخانه‌ای بهره گرفته شده است. در گام نخست جهت دست‌یابی به مبانی نظری تحقیق و با بررسی و تحلیل اطلاعات، اسناد و منابع چاپی و تصویری کتابخانه‌ای و اینترنتی، مفاهیمی چون مکان، مؤلفه‌های مکان در طراحی محیط شهری، میدان به مثابه مکان عمومی موفق شهری، گونه‌شناسی میدان‌های موفق شهری و قانون‌مندی‌های حاکم بر طراحی میدان‌ها تدقیق شده‌اند. در ادامه با استفاده از روش تحقیق تطبیقی به بررسی و تحلیل میدان - مکان‌های موفق شهری، چون میدان نقش جهان اصفهان، میدان گنجعلی خان کرمان، میدان دل کمپو سینا و میدان گراند پلیس بلژیک، پرداخته شده و ویژگی‌های مشترک آن‌ها بر اساس مؤلفه‌های مکان استخراج شده‌است. در انتها نیز رهنمودهایی جهانشمول، بر اساس این ویژگی‌های مشترک و بر محور مؤلفه‌های مکان، جهت طراحی میدان‌ها ارائه شده‌است.

یافته‌ها

میدان نقش جهان، اصفهان، ایران

میدان نقش جهان، گونه‌ای ارسن شهری است که از کلیات شکل‌گیری تا جزئیات تزیینات به کار رفته در بدنه‌ها از نوعی

هندسی، میدان‌ها را در سه دسته مربع، مثلث و دایره تقسیم کرده‌است. این اشکال می‌تواند تغییر کنند یا تطبیق پیدا کنند همین طور می‌توانند با هم ترکیب شوند. می‌توانند دارای شکل منظم و غیر منظم باشند (۱۲). همچنین «مارکوس» در یک گونه‌شناسی عملکرد محور از میدان‌های شهری و بر اساس مقیاس تاثیرگذاری، آن‌ها را در شش دسته تقسیم‌بندی می‌کند:

- ۱- پلازا خیابانی^۱، ۲- فضای عمومی مجتمع‌های ساختمانی^۲، ۳- واحه شهری، ۴- فضاهای عمومی گذرگاهی^۳، ۵- پلازاهای خطی تجاری پیاده‌محور و پر درخت^۴ و ۶- مکان‌های عمومی بزرگ^۵ (۱۳).

همچنین در رویکرد عملکرد محور، میدان‌ها بر اساس نوع کاربری و عملکرد غالب در پنج دسته‌ی عمده تجاری، حکومتی- نظامی، فرهنگی- مذهبی، ورزشی و ارتباطی تقسیم‌بندی می‌شوند. اما آنچه فضاهای شهری امروز را از تصویر، خاطره و مفاهیم اصیل انسانی تهی کرده است، همانا جایگزینی کمیت، اعداد و ارقام به جای کیفیت در طراحی اینگونه فضاهاست. در شهرهای امروز بسیاری فضاهای بدون طرح و رها شده وجود دارند. از میان فضاهایی هم که طراحان شهری ایجاد کرده‌اند، تعداد بسیار کمی از آن‌ها با مخاطبان خود ارتباط عمیقی را ایجاد می‌کنند و منجر به شکل‌گیری حس تعلق شهروندان به فضای عمومی و غنی شدن خاطره‌ی ذهنی آن‌ها از شهر می‌گردند. از سویی دیگر نیاز انسان به حضور در جمع و دوست داشتن هم‌نوعان تنها با فراهم آوردن بستری اجتماعی در عرصه‌های عمومی میسر است. عرصه‌هایی همچون میدان‌ها، مراکز اجتماع و گردهمایی، واحه‌های شهری^۶، ایستگاه‌های حمل و نقل و مانند آن‌ها، هریک در ساختن بستری اجتماعی و فرهنگی حایز اهمیت‌اند. در واقع از حیاط‌های مرکزی خانه‌های قدیمی گرفته تا میدان‌ها و خیابان‌های شهرهای تاریخی، تعاملی پویا و ارتباطی معنادار بین فضای پر و خالی یا توده و فضای عمومی به چشم می‌خورد. در این میان، قریب به یقین، میدان‌ها اولین و اصیل‌ترین فضاهای عمومی شهری هستند. در واقع میدان‌ها پهنه‌هایی با تجمع بیشترین ارزش‌های کالبدی، عملکردی و معنایی موجود در

1-The Street Plaza

2-The Corporate Foyer

3-The Transit Foyer

4-The Street as Plaza- Pedestrian and Transit Malls

5-The Grand Public place

6-Urban Oasis

کرده‌اند و با بهره‌گیری از بدنه قوی میدان، به تبلور مفهوم فضایی وسیع کمک کرده‌اند. از یک سو وجود لبه‌های فعال میدان (پایاده‌روها، کافه‌ها، خرده‌فروشی‌ها و مانند آن‌ها) و از دیگر سو افزایش فعالیت‌های عمومی و غیر رسمی موجب تعاملات اجتماعی و حضور مکرر مردم در فضا شده است. اما شکست تدوام بدنه‌ها توسط خیابان‌ها و شکاف‌های باریک در میدان از محصوریت آن کاسته است. نکته‌ی حائز اهمیت این است که هر خیابانی که بدنه‌ی این میدان متصل می‌شود، به گونه‌ی طراحی گشته که به نظر می‌رسد جزئی از فضای کلی آن را تشکیل می‌دهد.

گراند پلیس در بروکسل، بلژیک^۲

گراند پلیس نمونه‌ی برجسته و موفقی از آمیزش سبک‌های مختلف هنر و معماری است. این مکان تاریخی پایاده‌محور که با انبوهی از خانه‌ها با تزیینات فاخر مشخص شده است، تجلی‌گاه فرهنگ و خصایص اجتماعی آن منطقه می‌باشد. مورخین گراند پلیس را به عنوان یکی از بهترین مکان‌ها برای درک اروپای قدیم معرفی می‌کنند. این مکان که ورود اتومبیل شخصی به آن ممنوع می‌باشد، قرن‌ها به عنوان نقطه‌ی اجتماع مرکزی شهر بروکسل شناخته شده است. کاربری‌های متفاوتی چون گل-فروشی‌ها رستوران‌ها، مشهورترین مغازه‌های شکلات فروشی بلژیک، کافه‌ها و مانند آن‌ها این مکان را احاطه کرده است. همچنین برنامه‌ریزی نمایشگاه‌هایی چون کف‌فرش گل، کنسرت‌ها، فستیوال‌ها و مراسم تشریفاتی در این مکان بر جذابیت آن افزوده است. در طول هر سال، هزاران نفر از این مکان شاد، پاک و امن دیدن می‌کنند تا علاوه بر بازدید از ساختمان‌های حیرت‌آور اطراف، در کافه‌ها و صفاها دمی بیاسایند و با دیگران دیدار کنند. با ارزیابی، تحلیل و مقایسه تطبیقی میدان - مکان‌های موفق معرفی شده، حضور و تعامل پویا و همزمان بین مؤلفه‌های شناخته شده و اصلی مکان، یعنی فرم، فعالیت، معنا و اکوسیستم، در این میدان - مکان‌ها به خوبی مشهود است. همچنین به نظر می‌رسد این میدان - مکان‌ها، علی‌رغم تفاوت‌های عمده کالبدی، فعالیتی، فرهنگی و اقلیمی، گاه‌ها از شیوه‌ها و روش‌های مشترک و جهانشمولی برای تثبیت هر کدام از مؤلفه‌های مکان و برقراری رابطه متعامل و پیوسته میان آنها جهت دستیابی به یک میدان - مکان موفق

جهان بینی و فلسفه‌ی خاص پیروی می‌کند. این میدان به عنوان هسته‌ی مرکزی شهر اصفهان در دوره صفویه با الهام گرفتن از سه میدان دوره‌ی گذشته خود (میدان حسن پادشاه در تبریز، میدان عالی قاپو در قزوین و میدان عتیق در اصفهان) و با توجه به مسایل اقلیمی و جغرافیایی منطقه در جهت شمال غربی - جنوب شرقی شکل گرفته است. تأمل در نوع ارتباطات و دسترسی‌ها، گویای نفوذ و تعامل میان شهر و میدان است، گویی که میدان با بافت اطراف خود گره خورده است. ذکر این نکته لازم است که سرزندگی میدان نتیجه‌ی حضور عملکردهای متنوع در این فضا است. بازار به عنوان شریان زنده‌ی شهری، همچنین مسجد امام در روبروی سردر بازار قیصریه در محور شمال - جنوب و مسجد شیخ لطف ... و عمارت عالی قاپو در محور عرضی میدان، هر کدام شور و نشاطی خاص به میدان عرضه کرده‌اند.

میدان گنجعلی خان، کرمان، ایران

ارسن گنجعلی خان در دوران صفویه بین سال‌های ۱۰۰۵ تا ۱۰۳۴ هجری قمری در کرمان شکل گرفته است. آنچه در یک نگاه این میدان را به عنوان یک فضای سرزنده معرفی می‌کند، تنوع و حضور کاربری‌های متعدد در این میدان - مکان موفق شهری است. این ارسن دربرگیرنده‌ی مدرسه، کاروان‌سرا، حمام، آب انبار، ضرابخانه و مسجد است که همه گرداگرد فضایی روباز شکل گرفته‌اند و میدان را به فضایی سرشار از اتفاق و تحرک بدل کرده‌اند. شایان ذکر است که در سه سوی این میدان راسته‌های بازار قرار گرفته‌اند به گونه‌ای که دو چهار سوق زیبای بازار را می‌توان در شمال غرب و جنوب غرب میدان مشاهده کرد. حمام در پشت راسته‌ی بازار قرار دارد.

میدان دل کمپو، سینا، ایتالیا^۱

پلازای دل کمپو یک فضای عمومی عمده در شهر سینا و یکی از مهم‌ترین میدان‌های قرون وسطی در اروپا می‌باشد که تاریخ احداث آن به قرن سیزده میلادی می‌رسد. ساختمان‌های اطراف پلازا دارای طرحی ساده می‌باشد که بر اساس نیازهای اقتصادی شکل گرفته است. آنچه این میدان را به عنوان یک مکان سرزنده در خاطره‌ی بازدیدکنندگان ثبت کرده است، خلاقیت طراحان آن در شکل دادن به فضا می‌باشد. آن‌ها برای خلق فضایی زنده از موقعیت طبیعی زمین استفاده

این نوشتار از آن‌ها با عنوان مکان یاد شده است. اما به اعتقاد نگارندگان از میان فضاهای عمومی شهری، میدان‌ها به واسطه برخورداری از گونه‌ها و اشکال مختلف و بهره‌مندی از طیف وسیعی از کیفیت‌های کالبدی، عملکردی و معنایی، توان بیشتری برای تبدیل شدن به یک مکان عمومی موفق را دارند. توان و قابلیت‌هایی که به اعتقاد نگارندگان اگر با همنشینی آگاهانه، مطلوب، پویا و متعامل میان مؤلفه‌های شناخته شده مکان همراه باشد، بی شک شکل‌گیری میدان - مکان‌های موفق را به دنبال خواهد داشت (شکل ۲).

امری که به نظر می‌رسد در گذشته نه چندان دور در بسیاری از میدان‌های تاریخی کشورهای مختلف جهان اتفاق افتاده و این فضاهای عمومی را به مکان‌های عمومی سرزنده تبدیل کرده است. نگارندگان این نوشتار بر اساس جدول شماره ۲ و مؤلفه‌های شناخته شده مکان، یعنی کالبد، فعالیت، معنا و تصورات و اکوسیستم، تلاش کرده‌اند به بازخوانی ویژگی‌های حاکم بر این میدان - مکان‌ها بپردازند. ویژگی‌هایی که در پس این آثار ماندگار وجود دارند و می‌توان با بازخوانی، بازآفرینی و کاربست آنها در طراحی میدان‌های جدید، به خلق مکان‌های عمومی زنده، پویا و موفق همت ورزید. در ادامه به خوانش نمونه این ویژگی‌ها در قالب مؤلفه‌های مکان پرداخته شده است.

بهره برده‌اند. در جدول شماره دو، نمونه روش‌های هر کدام از میدان - مکان‌های معرفی شده جهت تثبیت مؤلفه‌های مکان و ویژگی‌های مشترک این روش‌ها معرفی شده است (جدول ۲). ویژگی‌هایی چون روشنی و خوانایی فضای میدان، دسترسی آسان از بدنه‌ها به درون میدان و نفوذپذیری کالبدی و بصری قوی عناصر بدنه از درون میدان در زمینه مؤلفه فرم و کالبد، تنوع و گوناگونی کاربری‌ها و فعالیت‌های بدنه، رویدادپذیری اجتماعی فضای میدان و وجود فعالیت‌های اقتصادی و جاذب جمعیت در بدنه میدان در زمینه مؤلفه فعالیت؛ توجه به زمینه و هویت بومی، تاریخی و جمعی و استفاده از عناصر خاطره‌انگیز شاخص در زمینه مؤلفه معنا؛ و توجه به شرایط اقلیمی و بهره‌گیری از آن در طراحی فضای میدان و مبلمان‌های آن و استفاده از عناصر طبیعی چون آب، گیاهان و درختان جهت القا آرامش معنوی در زمینه مؤلفه اکوسیستم از جمله این ویژگی‌های مشترک است.

بحث و نتیجه گیری

به نظر می‌رسد، شهرها برای نجات از آشفتگی معنایی، سراسیمگی کالبدی و عصبان و غلبه توده نسبت به فضا، نیازمند فضاهایی هستند که توان ارائه تجارب حسی متنوع و متفاوت را به شهروندان داشته باشند؛ فضاهایی عمومی که در

جدول ۲- مقایسه تطبیقی و خصوصیات مشترک نمونه‌های معرفی شده بر اساس مؤلفه‌های مکان. مأخذ: نگارندگان

Table2-Comparative comparison between case studies. Source: Authors

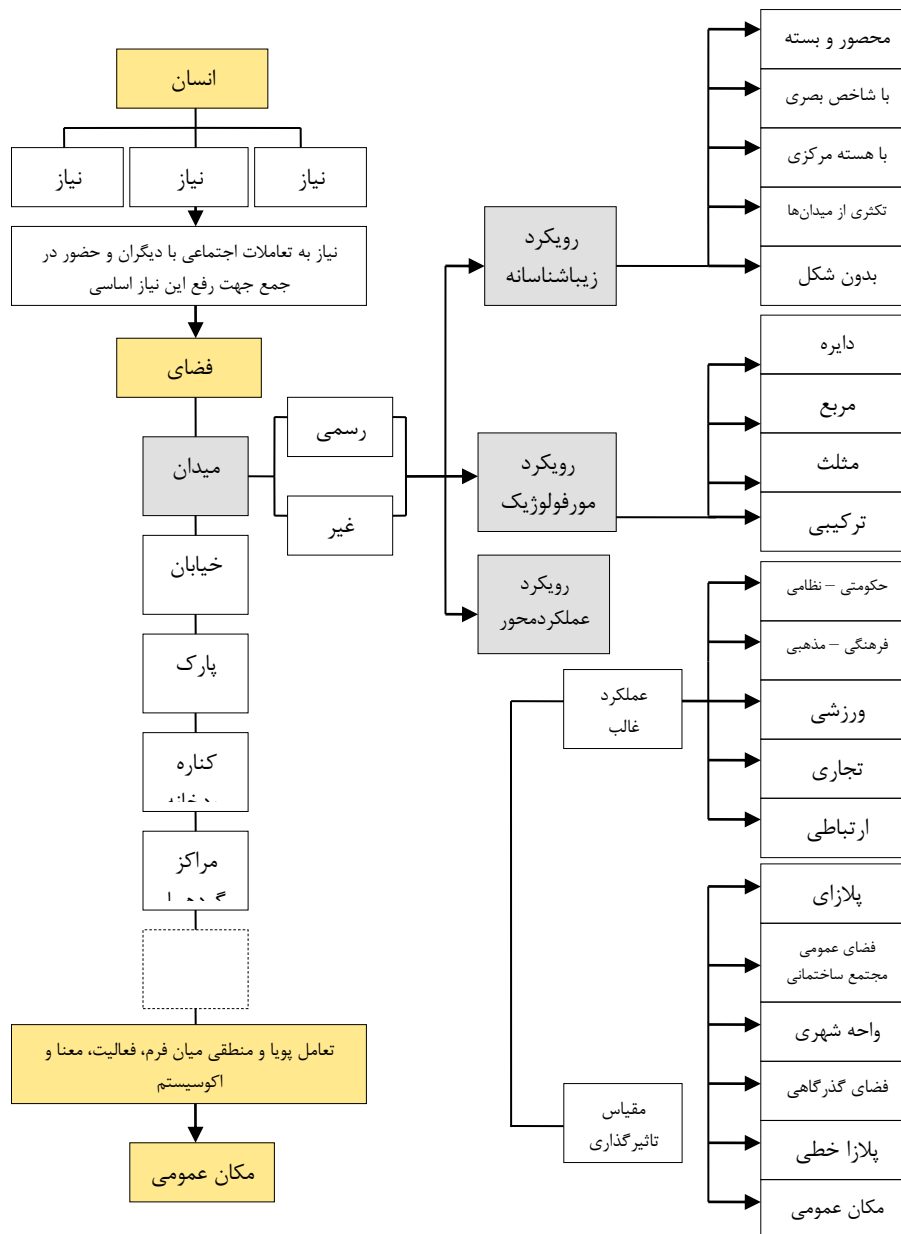
اکوسیستم	معنا و تصورات	فعالیت	فرم	
۱- آرامش معنوی به واسطه فضای سبز و گیاه ۲- جهت‌گیری اقلیمی مناسب و استفاده از شیب زمین ۳- حوض آب وسیع	۱- روایت تاریخ و فرهنگ گذشته ایران ۲- تعالی روحی ۳- برپایی نماز و برپایی مراسم مذهبی و خاطره انگیز	۱- عمارت‌های اطراف میدان ۲- بازار ۳- ترکیب مقیاس خرد و کلان ۴- قابل رؤیت بودن تمامی عناصر میدان	۱- ادغام میدان در بافت اطراف ۲- نفوذ قوی به میدان توسط بازار ۳- خوانایی فضا	نقش جهان
۱- فضای سبز و حوض آب ۲- مقیاس انسانی	۱- عناصر شاخص ۲- طاق نماها، کاشی کاری ها، فضاهای سبز و حوض نمود فضاهای خاطره انگیز است	۱- بازار ۲- تنوع کاربری ۳- اجرای مراسم گوناگون اجتماعی	۱- بازار به عنوان بدنه ای از میدان ۲- ارتباط مؤثر با لبه ۳- خوانایی فضا	گنجعلی خان

<p>۱- حدکثر بهره گیری از نور طبیعی ۲- خلاقیت طراحان در شکل دادن به فضا و استفاده از موقعیت و شکل طبیعی زمین</p>	<p>۱- تعاملات اجتماعی قوی ۲- خاطره و هویت تاریخی کهن</p>	<p>۱- تراکم جمعیت ۲- ساختمان ها با تأمین نیاز های اقتصادی ۳- فعالیت های عمومی ۴- فضای وسیع ، لبه های فعال</p>	<p>۱- بدنه های نفوذپذیر و خوانا ۲- مسیر های دسترسی متفاوت ۳- میدان قابل تمییز از بافت احاطه کننده</p>	<p>دل کامپو</p>
<p>۱- نمایشگاه‌های عرضه و فروش گل و گیاه سالبانه و دائمی ۲- اهمیت به پیاده روی و کاهش مصرف انرژی</p>	<p>۱- هم نشینی سبک های مختلف هنری ۲- تجلی گاه فرهنگ اروپای قدیم</p>	<p>۱- کافه، صفه و مغازه ۲- برپایی گردهمایی ۳- ساختمان های حیرت آور</p>	<p>۱- دسترسی ساده به میدان ۲- میدان رابط قوی عناصر بدنه</p>	<p>گراند پلیس</p>
<p>۱- توجه به شرایط اقلیمی و بهره-گیری از آن در طراحی فضا و مبلمان ۲- حضور عناصری طبیعی جهت القا آرامش معنوی</p>	<p>۱- توجه هویت بومی، تاریخی و جمعی ۲- استفاده عناصر خاطره انگیز و شاخص</p>	<p>۱- تنوع کاربری های بدنه ۲- رویداد پذیری اجتماعی میدان ۳- وجود فعالیت‌های اقتصادی و جاذب جمعیت در بدنه‌ها</p>	<p>۱- روشنی و خوانایی فضا ۲- دسترسی آسان از بدنه های میدان ۳- نفوذپذیری کالبدی و بصری قوی عناصر بدنه از درون میدان</p>	<p>ویژگی‌های مشترک</p>

فرم

یک میدان - مکان موفق باید از بافت شهری احاطه کننده خود قابل تشخیص باشد. نحوه دسترسی به آن از طریق مشخص کردن ورودی ها، علایم، نشانه ها و حتی تغییر در کف سازی باید تعریف شود تا فضای آن دارای خوانایی کافی باشد. طراح باید هوشمندانه راهکارهایی ارائه دهد تا هم میدان به عنوان یک فضای مجزا قابل تشخیص، شناخته شود و هم ارتباط مؤثر آن با لبه های بافت شهری احاطه کننده خود قطع و کمرنگ نشود. در واقع در درون یک میدان - مکان موفق، مسیر های دسترسی و همچنین مسیرهای حرکت پیاده در میدان از درجه های پیچیدگی و سختی متفاوتی برخوردارند. این تفاوت بین نوع دسترسی ها با هدف تأمین طیف وسیعی از فرصت و زمینه-ی کسب تجارب حسی و بصری متفاوت برای مردم طراحی می شود. طراح با به چالش کشیدن قابلیت های سایت و توانایی های شهروندان، به طراحی سطوح صاف، شیب دار و پله ها می پردازد و بدینوسیله انعطاف پذیری حرکتی مکان عمومی را بالاتر می برد. (شکل ۳) علاوه بر این تثبیت میدان - مکان به

عنوان یک فضای گردهمایی عمومی با مقیاس حاکم بر میدان رابطه ای تنگاتنگ دارد. در نمونه های موفق مقیاس خرد و کلان به گونه ای با یکدیگر ترکیب می گردد تا فضای میدان را شایسته و درخور حضور انسان نماید. مبرهن است که محیط راحت با مقیاس انسانی، محیطی است که با مقیاس و گام های افراد پیاده طراحی شود. بنابراین طراح باید تمامی تلاش خود را به خلق فضایی انسانی معطوف نماید تا مردم بارها و بارها به آن مکان رجوع نمایند. وجود ساختمان ها در بدنه ی میدان - مکان علاوه بر ایجاد تعامل بین توده و فضای میدان، ساختار فیزیکی میدان را تعریف می کند. از آنجایی که میدان یک کل است که از عناصر و رابطه میان عناصر به وجود آورنده خود شکل می-گیرد، علاوه بر بدنه های میدان باید رابطه ی میان این بدنه ها نیز برای مخاطب قابل درک باشد. تنها در این صورت است که میدان - مکان هدفمند بوده و بستری برای رویداد های جمعی فراهم می آورد.

شکل ۲- رویکردها در گونه‌بندی میدان‌ها. ماخذ: نگارندگان با استفاده مبانی نظری پژوهش

Figure 2- Square classification Approaches. Sources: Authors

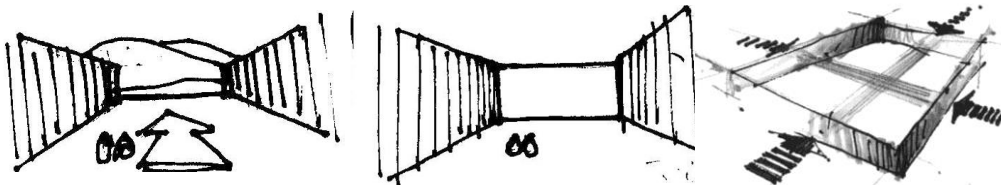
فعالیت

انسان ها در میدان - مکان‌ها وابسته به یک طراحی جذاب و منعطف می باشد. (شکل ۴) یک طراح باید به استفاده از فضای میدان - مکان در ساعات مختلف شبانه روز بپنداشد تا اینکه فضای میدان در شب هنگام به فضایی خاموش و مرده بدل نشود. به نظر می‌رسد نمایش های خیابانی، کنسرت های محلی، گروه های سرود کودکان و برنامه هایی از این قبیل برای تنوع و گردهمایی در ساعات مختلف شبانه روز بتواند شور و نشاط اجتماعی را عرضه کند. همچنین با طراحی کافه ها و رستوران ها، دست فروش ها با تعداد کنترل شده می توان هیجان خرید

در یک میدان - مکان سرزنده شهری، همواره تراکم جمعیت و تنوع انتخاب به چشم می خورد. به واقع همین پیچیدگی های بصری و وجود لایه های متفاوت برای کشف، درک و شهود است که از خسته کننده بودن میدان - مکان می‌کاهد. یکی از عمده ترین وظیفه ی طراحان نیز، احیا و به وجود آوردن مکان های عمومی واجد کیفیت تنوع و گوناگونی است. دقت نظر طراح به دایره ی متفاوت توانایی و نیاز کاربران، نحوه ی تعامل و استفاده ی آن ها از یک میدان - مکان به انعطاف پذیری بیشتر فضا کمک خواهد کرد چرا که تبلور انگیزش برای حضور متعدد

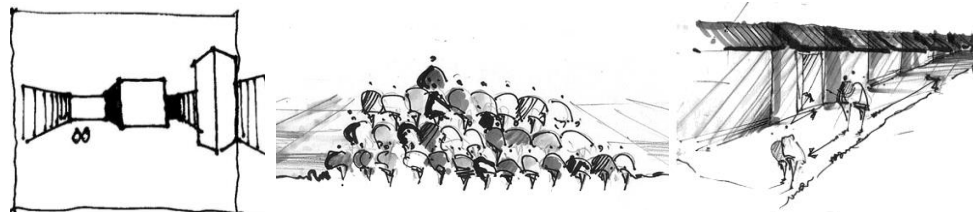
میدان و سرزنده بودن در آن را فراهم می‌کند. در دنیای امروز حمایت پشتیبانان مالی به منظور تأمین هزینه‌های اقتصادی امری مهم در حمایت از فعالیت‌های همگانی در میدان‌ها به عنوان یک مکان عمومی شهری موفق می‌باشد.

را به داخل میدان آورد. بهترین میدان - مکان‌ها، آن‌هایی هستند که مردم بارها و بارها به آنجا باز می‌گردند و از آن خاطره‌ی لذت‌بخشی در ذهن دارند. تنها راه رسیدن به این مهم، برنامه‌ای مدیریتی است که راه‌های افزایش مراجعه به

شکل ۳- طرحواره‌های مبین چگونگی فرم میدان - مکان بر مبنای جدول شماره دو. ماخذ: نگارندگان

Figure 3- Schema illustrated how square-place form work. Source: Authors

شکل ۴- طرحواره‌های مبین چگونگی فعالیت میدان - مکان بر مبنای جدول شماره دو. ماخذ: نگارندگان

Figure 4-Schema illustrated how square-place activity work. Source: Authors

معنا و تصورات

باشد، در طول زمان برای انسان بی معنا و دلگیر به نظر می‌رسد. بنابراین خلق میدان - مکان‌ها برای اجتماع همگانی، وجود عناصر شاخص با کاربری‌های عمومی (کتابخانه‌ها، موزه‌ها فرهنگسراها و مانند آن‌ها)، به کارگیری مفاهیم برآمده از فرهنگ بومی جامعه در قالب نمومان‌ها، مجسمه‌ها، نقاشی‌ها و مانند آن‌ها می‌توانند در ایجاد تصویر و خاطره‌ی ذهنی نقش مؤثری داشته و در نهایت تضمین‌کننده‌ی حضور مکرر افراد به یک میدان - مکان عمومی باشند. از سوی دیگر تأمین آسایش و راحتی شهروندان در میدان - مکان نیز در ثبت خاطره و تصویر ذهنی روشن و دلپذیر ایشان از مکان حائز اهمیت است.

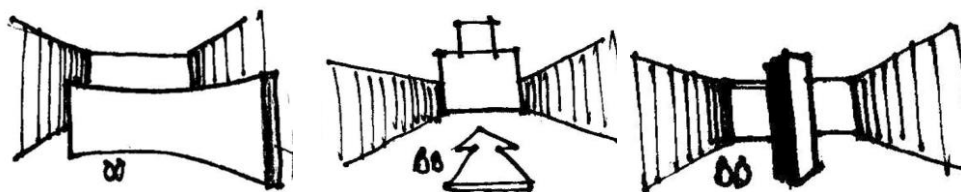
اکوسیستم

مؤلفه اکوسیستم، در توجه به طبیعت و درک ارتباط بین انسان، میدان - مکان و پدیده‌های محیط طبیعی چون باد، باران، برف، خورشید و آب تحقق می‌یابد. به واقع در تأمین آسودگی کاربران که بستر شکل‌گیری احساس، عاطفه و بروز خلاقیت در انسان می‌باشد، از یک سو جهت‌گیری اقلیمی و از دیگر سو، سازگاری و راحتی محیط مصنوع با وجود عناوینی چون فضای سبز چندمنظوره، مبلمان‌های مناسب شهری و نورپردازی مؤثر

معنا یک میدان - مکان، ارزش، مفهوم و پیام عقلی و احساسی آن است. پر واضح است که قوی‌تر شدن رابطه‌ی انسان با میدان - مکان و ادراکی روشن‌تر از آن به عنوان یک کل منسجم و ایجاد خاطره و تصویری ماندگارتر از مکان در ذهن ناظر، تنها در گرو پیوند ادراکی انسان با اجزای تشکیل‌دهنده میدان - مکان می‌باشد. اینگونه میدان - مکان‌های معنی‌دار و قابل درک بستر مناسبی برای شکل‌گیری خاطرات شخصی، احساسی و در نهایت هویت جمعی می‌باشند. هویت جمعی که با هویت مکانی پیوندی عمیق می‌سازد، تنها در جایی حفظ می‌شود که فرد احساس متفاوتی نسبت به فضایی که در آن مستقر است، داشته باشد. هرچند فرآیند ایجاد خاطره به صورت فردی است و هر کس کم و بیش خاطراتی از یک فضای جمعی دارد ولی آنچه دغدغه‌ی طراح در ارزیابی کیفی فضای میدان - مکان می‌باشد، هویت و خاطره‌ی جمعی است. چرا که ایشان می‌دانند که انسان و حضور او در میدان مهم‌ترین عامل در شکل‌گیری میدان - مکان‌های عمومی و هویت‌ساز می‌باشد. اگر یک میدان عمومی هر آنچه از کمال و زیبایی است را در خود جمع کند ولی برای بازدیدکننده معنا و مفهومی قابل درک نداشته

میلان ها به حدی است که می تواند شرایط متفاوت فصلی و آب و هوایی را تعدیل کند. با ایجاد سایبان ها، میز ها، چترهای قابل حرکت، امکانات پوشش بخشی از فضای باز در صورت لزوم و نورپردازی شبانه می توان حضور بیشتر انسان ها در فضا را تضمین کرد. در انتها باید اذعان داشت اگرچه توجه به زمینه و شرایط خاص اقلیمی، اجتماعی و فرهنگی هر اجتماع در طراحی میدان ها به مثابه مکان های عمومی شهری نقش اصلی را ایفا می کند، اما امید است با استفاده از رهنمودهای جهانشمول مطرح شده در این نوشتار زمینه ارتقا کیفیت محیطی فضاهای عمومی به طور عام و میدان های شهری به طور خاص فراهم آید.

می باشد. در یک طراحی بیوکلماتیک هوشیارانه با به کارگیری سایه بان ها، استفاده از خاصیت گیاهان، به کارگیری باد شکن ها در صورت لزوم، طراحی فضاهایی گرم در زمستان تا حد زیادی می توان آسایش بدنی انسان در محیط را تأمین کرد. گیاهان نیز نقش بسیار مهمی در به وجود آوردن تنوع در رنگ، بافت و زیبایی میدان دارند و با یک طراحی صحیح می توانند به دل-انگیزی فضا کمک شایانی کنند. در انتخاب گونه های مختلف گیاهی برای فضاهای عمومی باید مضرات آن ها را در نظر داشت. به طور اخص، گیاهان با عطر بسیار تند علی رغم زیبایی می توانند برای قشری از مردم ایجاد حساسیت نمایند یا استفاده از درختان با ریشه های سطحی در مسیر عبور عابران و معلولین میتواند آن ها را با خطر جدی مواجه نماید. اهمیت

شکل ۵- طرحواره های مبین چگونگی معنا میدان - مکان بر مبنای جدول شماره دو. ماخذ: نگارندگان

Figure 5- Schema illustrated how square-place meaning work. Source: Authors

منابع

- ۱- پوریوسف زاده، س، احمدی، ف، و تقوایی، ع.ا، ۱۳۸۸، احیای منظر جمعی میدان نقش جهان، ماهنامه دانش نما، شماره ۱۷۸-۱۷۶
- ۲- معین، م، ۱۳۷۱، فرهنگ لغات معین، انتشارات سپهر تهران، چاپ هشتم
- 3- Oxford Advanced Learner's Dictionary, 2007. Oxford University Press
- ۴- گروتز، ی، ۱۳۷۵ زیباشناختی در معماری، ترجمه جهان شاه پاکزاد و عبدالرضا همایون، تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی
- ۵- مدنی پور، ع، ۱۳۷۹، طراحی فضای شهری نگرشی بر فرایندی اجتماعی و مکانی، ترجمه فرهاد مرتضایی، تهران، شرکت پردازش و برنامه ریزی
- ۶- افشار نادری، کا، ۱۳۷۸، از کاربری تا مکان، مجله معمار، شماره ۶، پاییز ۱۳۷۸
- 7- Carmona, M, 2003 Public Places, Urban Spaces. Architectural press
- ۸- شولتز، ک، ۱۳۸۱، مفهوم سکونت به سوی معماری تمثیلی، ترجمه محمود امیر یار احمدی، تهران، نشر آگه، چاپ اول
- ۹- پاکزاد، ج، ۱۳۸۶، مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری، انتشارات: دانشگاه بهشتی. چاپ دوم
- ۱۰- هدمن، ر، و یازوسکی، ۱۳۷۰، مبانی طراحی شهری، ترجمه راضیه رضا زاده و مصطفی عباس زادگان، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران
- 11- Macdonald, E and Larice, M, 2007, the Urban Design Reader. Routledge. New York.
- 12- Montgomery, j. 1998, Making a city: urbanity, vitality and urban design, journal of urban design, 3, 93-116
- 13- Macdonald, Elizabet and Larice, Michel 2007, the Urban Design Reader. Routledge, New York.